

IVANA HOLZBACHOVÁ

VOLTAIROVO POJETÍ NÁBOŽENSTVÍ

Voltaire je znám jako velký kritik náboženství nebo spíše klerikalismu. V tom se do jeho díla promítalo osvícenství jako takové, ale také velký problém jeho země a koneckonců celé Evropy, jejíž neklid především v minulosti bylo možné v mnohém připsat náboženským sporům a v níž mělo v době Voltairova života křesťanství ohromný vliv. Ostatně, stačí připomenout, že spory, v nichž se Voltaire angažoval osobně, byly spojeny s křivdami, které spáchala církev a jí ovlivněné soudy. Voltairova kritika byla tedy zaměřena proti konkrétní formě náboženství – protože víru v boha jako takovou Voltaire naopak chápal jako nutnou pro blaho společnosti. Byla to ovšem víra jiného druhu než byla ta, která podle Voltairova názoru pustošila Evropu.

Voltairovo ocenění křesťanství tedy mohlo souviset s jeho pesimismem. Ale ne zcela. Jestliže jinde Voltaire nachází některá zla, která jsou pravděpodobně spjata s celými lidskými dějinami, v oblasti náboženské vidí možnost nápravy.

Podívejme se ale nejprve na kritickou stránku Voltairových názorů na náboženství. Lze ji uvést citátem, který se vztahuje právě k náboženství a teologii: „Většina lidstva byla a bude dlouho hloupá; možná nejhloupější ze všech byli ti, kdo chtěli nalézt smysl v těchto absurdních bajkách a zavést rozum do bláznovství.“¹ Jak píše Sandrier, Voltaire kritizoval společnost, která náboženstvím nechá řídit své záležitosti jako je manželství, mravy, politika a mínění. Taková společnost ničí svou autoritu a moc, protože obě vkládá do rukou, které poškozují vztahy mezi lidmi tím, že je zakládají na předpokládané, ale nedokázané boží zvěsti.² Vznikají tak náboženské spory o dogmatech, která jsou stejně nepochopitelná, a tyto spory pak mohou ústit do zhoubných válek. A přitom tím, co člověk skutečně potřebuje, jsou podle Voltaira mravní zákony, láska k bohu a láska k bližnímu.³

¹ Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I–II, Paris: Garniers frères 1963, cit. díl I, s. 18.

² A. Sandrier, *Dictionnaire philosophique de Voltaire*, Neulily: Atlante, 2008, s. 47–48.

³ Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* II..., s. 744.

Voltaire na některých místech srovnává křesťanské náboženství s jinými a hledá jeho kořeny. Některé z nich nachází např. v indických posvátných knihách, které obsahují nejstarší teogonii. Podle Voltaira myšlenka o vzpouře a o pádu andělů, která se stala základem křesťanského náboženství, pochází od Indů.⁴

Srovnání křesťanství a jeho důsledků s islámem dopadá lépe pro islám. Voltaire nepopírá jeho agresivitu v období jeho vzniku, avšak pro pozdější období chválí jeho toleranci. To se zřejmě zakládá na faktu, že islám v zemích, které si jeho vyznavači podrobili, činil na jinověrce většinou jen hospodářský nátlak. Na rozdíl od něj podle Voltaira křesťanství, které bylo zpočátku šířené v pokoře a pokoji, se stalo později tím nejméně tolerantním a nejbarbarštějším.⁵ Ono také zavedlo náboženské války, které jsou charakteristické nikoli pro pohanství, nýbrž pro křesťanství.⁶

Když se Voltaire v Eseji o mravech zmiňuje o křesťanství, bývá to obvykle v souvislosti s událostmi, které nebyly pro společnost a stát, jichž se týkaly, příznivé. Příčinou pádu Římské říše např. nebyly jen nájezdy barbarů, ale i náboženské spory.⁷ Odtud také příznivé hodnocení císaře Juliána (Apostaty): „Julián, skandál naší církve a sláva římské říše...“⁸

Upozorňuje také na náboženské spory ve východní části říše, spory, které tuto část Evropy oslabovaly, a to bez ohledu na to, že zde si církev nevymohla autonomii a nejvyšší moc i v náboženských otázkách si podržel panovník. Tyto spory pocházely podle Voltaira z toho, že křesťanské učení obsahovala dogmata – něco, co nebylo známo v pohanském náboženství.⁹

Uvedu teď několik příkladů Voltairových názorů na vztah náboženství a společnosti (státu) v dějinách některých evropských zemí. Např. kladně hodnotí skutečnost, že se v období velkého schizmatu francouzské generální stavy rozhodly neuznat žádného papeže a platit mu dávky a že každou diecézi měl spravovat její biskup.¹⁰ Naopak Ludvíkovi XII., jehož státní politiku v podstatě oceňuje kladně, vytýká, že zavíral oči před papežovými zločiny. Prý to bylo v zájmu státu. Ale jaký je to zájem? ptá se Voltaire.¹¹

V souvislosti s Anglií Voltaire v podstatě schvaluje, že po církevních reformách Jindřicha VIII. bylo bohatství klášterů předáno soukromníkům.¹² Později, za Alžběty I., se „v Anglii rozšířil dlouho neznámý velký princip, podle něhož

4 *Tamtéž*, I, s. 229–230.

5 *Tamtéž*, s. 275.

6 Voltaire, *Vláda Karola XII. Storočie Ludovita XIV.*, Bratislava: Tatran 1988, s. 423.

7 Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I..., s. 303.

8 *Tamtéž*, s. 96.

9 *Tamtéž*, s. 321.

10 *Tamtéž*, s. 689.

11 *Tamtéž*, II, s. 97.

12 *Tamtéž*, s. 249.

bohu náleží, aby soudil lidi, kteří se mu znelíbili, a lidem, aby trestali ty, kteří se pozvedli proti vládě zřízené lidmi“.¹³

Jednou ze světlejších postav, které Voltaire nachází mezi papeži, byl Sixtus V. Ten však ztratil plody svého přísného postupu tím, že podporoval pouze práva tiáry a svatého kolegia, ale ne práva lidskosti.¹⁴

Voltaire obecně hodnotí lépe protestantské země než země katolické. Např. k moci Holandska v 17. století přispělo i to, že – jako země s reformovaným náboženstvím – nemuselo snášet velkolepost prelátů ani církevní řády.¹⁵ Avšak i v reformovaném Holandsku docházelo ve jménu náboženství ke zločinům. Voltaire poukazuje na podobnost mezi pronásledováním arminiánů gomariány s pronásledováním protestantů katolíky a všech sekt navzájem.¹⁶

Vrátíme-li se do Francie, pak najdeme kritiku pronásledování jinověrců i v díle, které jinak oslavuje Ludvíka XIV. Kromě někdy zbytečných válek mu Voltaire vytýká i zrušení ediktu nantského. Domnívá se, že absolutnímu králi mohou sloužit jak katolíci, tak protestanti.¹⁷

Celkové hodnocení křesťanství můžeme najít ve Voltairově ironické poznámce: V tom, že za sedmáct set let své existence křesťanství přežilo tolik podvodů a nijak mu to neuškodilo, musí být zásah boží.¹⁸

Vedle náboženství a spolu s ním považuje Voltaire za zhoubné pro lidstvo i pověry: „Zdá se že pověry se objevily u všech národů, vyjma čínské vzdělance.“¹⁹ V Číně vytýká např. Lao-tsemu to, že v jeho učení se objevuje víra ve zlé duchy. Oficiální náboženství tuto víru zpočátku potíralo. Mnohem více škody napáchal buddhismus, když do Číny pronikl. Za vrchol pověřivosti v Číně považuje lamaismus. Všechna tato náboženství jsou ale, jak Voltaire dodává, v Číně pro potřeby lidu, kdežto úředníci v ně nevěří.²⁰

V Indii pronikly pověry a bajky mezi lidi v souvislosti s tím, že Indové pojednávali o morálce a filozofii ve formě alegorických bajek. Během času se však z vyprávění filozofický smysl vytratil a zůstaly jen bajky.²¹

Ani Řecko nebylo ušetřeno Voltairovy kritiky. I ono je zemí bajek a skoro každá z nich ležela v počátcích nějakého kultu, chrámu nebo veřejné slavnosti. Avšak existence chrámu nemůže dokázat pravdivost toho, co dotyčná bajka říká.

¹³ *Tamtéž*, s. 267.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 712.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 728. Církevní řády byly vůbec Voltairovi trnem v oku. Nejde tu jenom o bohatství některých řádů, ale především o odčerpávání lidských zdrojů. Kněží a mnichů je podle Voltaira příliš mnoho. *Stát potřebuje spíše vojáky* (kurzíva I. H.). Mniši kromě toho dávají přednost dobru svého řádu před dobrem své vlasti. *Tamtéž*, s. 293–293.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 729–731.

¹⁷ Voltaire, *Vláda Karola XII. Storočie Ludovíta XIV...*, s. 430.

¹⁸ Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I..., s. 295.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 22.

²⁰ *Tamtéž*, s. 223–224.

²¹ *Tamtéž*, s. 228.

Naopak, jak poznamenává Voltaire, v historických dobách nacházejí nejušlechtlejší pravdy málo straníků. Největší lidé jsou pronásledováni a chrámy se jim nestavějí.²²

Nemá smysl zahlcovat tuto stať kritikou pověr, které jsou spjaty zejména se středověkým křesťanstvím. Přesuňme se do Voltairovy vlasti v 17. století. Pro tu byl charakteristický spor jansenistů s jezuitou, přičemž jansenistické stanovisko (a kritika jezuitů) bylo pro nás nejčastěji zpopularizováno Pascalem. Pascal se však na jiném místě stal terčem Voltairovy kritiky,²³ byť to nebylo za *Listy provinciálůvi*. Pokud jde o jansenisty, Voltaire je ostře kritizuje za to, že se při dokazování svého učení uchýlili k zázrakům. To považuje Voltaire za šílenství. Nelituje ale ani toho, že byli vyhnáni i jezuité. Spor molinistů s jansenisty považuje za bezvýznamný, máme-li jej hodnotit z hlediska světových dějin.²⁴

Ve sporu s pověrami a náboženstvím, které je s nimi spojeno, Voltaire oceňuje rozvoj zvláště přírodních věd. Na tomto procesu se podle jeho názoru významně podílelo založení anglické Royal Society a také Akademie věd, kterou založil Colbert: „Jakmile [lidé – I. H.] přírodu lépe poznali, přestaly se dít zázraky.“²⁵

Voltaire kritizuje víru v zázraky z logického hlediska: „Je rozpor v předpokládání případu, kdy stvořitel a pán všeho by mohl změnit řád světa pro dobro světa.“²⁶ Buď tu potřebu předvídal, a pak podle toho uspořádal svět hned od počátku, nebo nepředvídal, a pak není bohem.

Víra v zázraky ale není nutným znakem náboženství. Jak za chvíli uvidíme, Voltaire nebyl ateistou. Naopak, ateismus byl pro něj snad ještě větším nebezpečím než pověřivá víra. Ateismus spojoval s mravní kázou a v důsledku toho s výraznými riziky pro společenský řád. A protože mezi osvícenci existovali i ateisté, cítil Voltaire potřebu se s nimi vyrovnat. Tato potřeba se pro něj stala zvlášť naléhavou od roku 1770, kdy Holbach vydal svůj *Systém přírody*.²⁷

Voltaire ztotožňuje ateismus zejména se ztrátou mravního vědomí, toho vědomí, které podle jeho názoru poskytuje náboženství, a to nejenom přirozené náboženství, ale i náboženství pokažené pověrami, jako bylo středověké a renesanční křesťanství. V tomto smyslu se podle jeho názoru ateismus rozšířil zejména v Itálii (Alexandr VI.), ale i mezi velmoži ve Francii, Anglii, Německu a na severu Evropy. Zároveň ale poznamenává, že není třeba se obávat jeho velkého rozmachu: „Pravá filozofie, morálka a zájem společnosti jej skoro zničily; ale tehdy se rozšířil kvůli náboženským válkám, a vůdci strany, kteří se stali ateisty, vedli množství nadšenců.“²⁸

22 *Tamtéž*, s. 86–87.

23 Voltaire, *Remarques sur les Pensées de M. Pascal* (z r. 1728), in týž, *Ma philosophie*, ed. P. Sackmann, Můnchen: Max Hueber 1924, s. 11–20.

24 Voltaire, *Vláda Karola XII, Storočie Ludovita XIV...*, s. 452–453.

25 *Tamtéž*, s. 393.

26 Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I, s. 114.

27 A. Sandrier, *Dictionnaire philosophique de Voltaire...*, s. 49.

28 Názory, které zde stručně shrnuji, lze nalézt in *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations*

Přestože Voltaire ostře kritizoval ateismus, nelze úplně souhlasit se Zigovým názorem, že nevěří v Baylovo přesvědčení o možnosti existence a stability společnosti u ateistů.²⁹ V *Eseji o mravech* se opravdu o Baylově názoru a jeho kritikách zmiňuje a domnívá se, že se zmýlili. Zaprvé připsali ateismus Číňanům, což je v rozporu se skutečností, že Číňané uznávají nejvyšší bytost, ale zadruhé zapomněli na společenství epikurejců: protože epikurejci tvrdí, že bohové nezasahují do lidských záležitostí, má jejich učení stejný důsledek jako ateismus, a přece se jejich společenství mohla udržet.³⁰

Nicméně je nutné přiznat Zigovi i jiným,³¹ že Voltaire ateismus odmítal i kvůli zachování stability ve společnosti: „Věřit, že Bůh a duchové jsou tělesní, je starý metafyzický omyl; ale nevěřit v absolutně žádného boha by byl příšerný morální omyl, omyl neslučitelný s moudrou vládou.“³²

Ateismus je podle Voltaira nanejvýš zavrženíhodným učením. Jak tvrdí v *Pojednání o metafyzice*: „V mínění, že bůh existuje, nalézáme obtíže; ale v opačném mínění jsou absurdity.“³³ Proto je třeba podle Voltairova názoru zkoumat otázku našeho vztahu k bohu, zda bůh vytvořil nejen fyzikální, ale i morální zákony, co je morálka a zda sám bůh vytvořil náboženství. Domnívám se, že právě v této sadě otázek lze nalézt východisko k Voltairovu deismu. – Jedno z východisek. Protože druhým z nich může být přesvědčení o nutnosti náboženství. Kromě toho se Voltaire místy zabýval i zkoumáním jednotlivých historických náboženství, aby zjistil, že se pod nimi skrývá jen jedno – přirozené.

John Gray píše, že pro Voltaira byla moderní společnost neslučitelná s mocnou církví a kultem mystérií, na nichž je založeno křesťanství. Moderní společnost měla být společností laiků, ale neměla být zbavena základního náboženského citu. „Velká část jeho díla spočívá ve snaze vynalézt náboženství pro moderní lidi.“³⁴

Ve *Filozofickém slovníku* se Voltaire ptá, odkud přišla idea boha. Tvrdí, že není vrozená, že ji ani přirozeně nevnímáme, a ani to není filozofická idea. Podle Voltaira idea boha vznikla z citů a přirozené logiky, která se pomalu vyvíjí už u nejhrubších lidí. Pozorují svou společnost a zjišťují, že tato společnost má

II..., s. 69–72, 100, 263–264. Citát pochází ze s. 264 a konkrétně se týká náboženských válek v Anglii za Jindřicha VIII.

29 M. Zigo, *Filozofický slovník vo vývinu Voltairovho myšlenka a francúzskeho osvietenstva*, in Voltaire, *Filozofický slovník (výber)*, Bratislava: Pravda 1976, s.26.

30 Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* II..., s. 910–911. Je nutno přiznat, že je to tentokrát Voltairův názor, který v sobě obsahuje vnitřní rozpor. Společenství epikurejců vždy vyrůstalo v nějakém státě, který nějakým náboženstvím disponoval. Kromě toho se Voltairovo tvrzení, že stačí se domnívat, že bohové nezasahují do lidských záležitostí, abychom se mohli na dané učení dívat jako na (skoro) ateistické, dostává do rozporu s jeho deismem, který vyličím za chvíli.

31 Např. J. Gray, *Voltaire*, Paris: Éd. du Seuil 2000, s. 49.

32 Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I..., s. 224.

33 Voltaire, *Philosophie (Extraits)*, Paris: Jean Gillequin & Cie (rok vydání neudán), s. 148.

34 J. Gray, *Voltaire ...*, s. 42.

své vůdce, a tedy si vytvoří představu, že takového vůdce má i příroda. První náboženství byla polyteistická, ale každá skupina lidí měla svého hlavního boha a o něm si myslela, že je mocnější než bůh ostatních lidí. Na trochu vyšším stupni vývoje se objevil prostor pro lidi, kteří se zabývají jen spekulací – to byli první kněží, čarodějové a filozofové. Někteří z nich dospěli až k uznání univerzálního boha.³⁵

Voltaire se zmiňuje o náboženství v neevropských kulturách. Hájí Číňany před obviněním z ateismu. Tvrdí, že čínské edikty znají pojem nejvyšší bytosti, která lidi spravedlivě odměňuje a trestá. Čínské náboženství nezná věčné zatracení a odměny. To svědčí podle Voltaira o jeho stáří. Zde Voltaire srovnává čínské náboženství s židovským a poukazuje na to, že Pentateuch také nezná věčné odměny a tresty a také pozdější saduceové v tyto věci nikdy nevěřili.³⁶ I v Pojednání o metafyzice se odvolává na židovské náboženství, když tvrdí, že víra v nesmrtelnost duše není nutná pro dobro společnosti. Staří Židé věřili, že duše je materiální a smrtelná, a přesto ctili zákony.³⁷ – A to je pro Voltaira důležité: společenská role náboženství.

Voltaireovi neušla – jak jsem ukázala výše – promíšenost historických náboženství a pověr. Poukazuje na to v souvislosti s indickým náboženstvím. Vědy mu jsou důkazem, že Indové věří v nekonečně dokonalou bytost – přes všechny pověry, jimiž je prodchnuto zejména lidové náboženství. Voltaire dospívá k závěru, že jen velmi nevědomý člověk může věřit, že vše, co existuje mimo Evropu, je hnusným a směšným modlářstvím.³⁸ Víra v pověry je zakotvena v lidské povaze. O tom svědčí i skutečnost, že také Řekové a Římané měli představu o nejvyšší bytosti, a přesto k ní připojili množství nižších bohů.³⁹ Ostatně na jiných místech upozorňuje na spoustu pověr, s nimiž je spojeno křesťanské náboženství.

V současné době, domnívá se Voltaire, nakonec všichni lidé uctívají nějakého nejvyššího boha. A všechny národy od Indu po Evropu věří obecně i v budoucí život.⁴⁰ To ovšem není deismus, ale mohlo by to základem pro deismus být, a to proto, že v podstatě tato víra – spojená s mravností – plyne z jednoho pramene: „Ceremonie se u všech lidí liší; ctnost je všude stejná; je tomu tak proto, že ctnost pochází od Boha, zbytek od lidí.“⁴¹

Voltaire deismus chválí už jen proto, že nepodporuje náboženské spory a fanatismus. „Ti, kdo ho hlásají, jsou spojeni se všemi lidmi principem společným všem staletím a všem zemím v uctívání jediného Boha; od ostatních lidí se liší v tom, že nemají dogmata ani chrámy a věří jen spravedlivému Bohu, tolerují zbytek a zřídka odhalují své city. Říkají, že toto čisté náboženství je staré jako

³⁵ Voltaire, *Ma philosophie...*, s. 60–61.

³⁶ Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I..., s. 220–221.

³⁷ Voltaire, *Philosophie (Extraits)...*, s. 163.

³⁸ Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* II..., s. 325.

³⁹ *Tamtéž*, s. 325.

⁴⁰ *Tamtéž*, I, s. 94.

⁴¹ *Tamtéž*, I, s. 252.

svět; že je to náboženství hebrejského lidu před tím, než mu dal Mojžíš speciální kult.⁴² Odvolávají se na Čínu, ale tam je kult nejvyšší bytosti veřejný, kdežto deisté uctívají boha v soukromí. Nemají však potíže s tím, aby se účastnili veřejných ceremonií.

Podle Sandriera byla pro Voltairea jedinou „nutnou existencí existence nejvyšší bytosti, která ve svých posledních vlastnostech uniká lidskému – notoricky nedokonalému – chápání“.⁴³ Voltaire skutečně ve *Filozofickém slovníku* píše, že nedisponujeme adekvátním pojmem boha. Došli jsme k malému množství jistot: Existuje cosi věčného, neboť nic nemohlo vzniknout z ničeho. Předpokládáme tvůrce všeho. Ale už nevíme, zda je nekonečný, všudypřítomný atd. Musíme tedy přiznat, že povahu boha neznáme. Na tomto základě Voltaire odmítá teologické diskuse, protože to jsou diskuse o nedokazatelných spekulacích. „Cítíme, že jsme v rukou neviditelné bytosti. To je vše a my nemůžeme udělat ani krok dál.“⁴⁴ S tím je koneckonců v souladu, že Voltaire věří v boha jako věčného geometra, který dal světu řád.⁴⁵

Jestliže Voltaire klade deismus proti ateismu, není to jen proto, že považuje ateismus za logicky nemožný, ale také kvůli tomu, že se setkával s velmi bojovnou formou ateismu, kterou odmítal právě pro jeho bojovnost. Na rozdíl od ateismu (a pověr) vede deismus k toleranci. V tom má svou – velmi významnou – společenskou funkci. Tolerance je pro Voltairea velmi důležitý pojem, ale i ona může být podle jeho názoru omezena: „Tolerance vůči všem náboženstvím byla přírodním zákonem vrytým do srdcí všech lidí: protože jakým právem by mohla stvořená bytost nutit jinou bytost, aby myslela jako ona? Ale když se nějaký národ shromáždí, když se náboženství stane státním zákonem, je třeba se tomuto zákonu podřídit.“⁴⁶ Jako ilustraci uvádí Voltaire antický Řím, kde nikdy nikoho nepronásledovali kvůli jeho způsobu myšlení.

Evropě se však od vzniku křesťanství tolerance nedostávalo. Voltaire tvrdí, že ve všech náboženských sporech od počátku křesťanské církve přijímal Řím vždy ty názory, které nejvíce ponižovaly rozum.⁴⁷ Uvádí množství historických momentů, které jeho názor podporují. Jedním z nich je například to, že koncil v Toulouse v roce 1229 zakázal laikům číst Starý i Nový zákon. Tato skutečnost Voltairea pobouřila.⁴⁸

42 *Tamtéž*, II, s. 688.

43 A. Sandrier, *Dictionnaire philosophique de Voltaire...*, s. 47.

44 Voltaire, *Ma philosophie...*, s. 61.

45 Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* II, s. 915. Na témže místě se ovšem dočteme, že součástí tohoto řádu – byť ve vztahu k vesmíru nepatrnou – je i dobytí velké části světa muslimy. Na rozdíl od spisovatelů typu Bossueta však Voltaire nejde tak daleko, aby tvrdil, že bůh stvořil muslimy s jasným záměrem někoho (různě podle různých autorů) potrestat.

46 Voltaire, *Essay sur les moeurs et l'esprit des nations* I..., s. 181.

47 *Tamtéž*, s. 487.

48 *Tamtéž*, s. 631.

Náboženské spory v různých částech Evropy si vynucovaly jistou činnost ducha, ve skutečnosti však zpomalily vývoj rozumu, místo aby jej zdokonalily. A přitom právě rozum je jedinou zbraní proti náboženským sporům. „Jediný způsob, jak lidem zabránit být absurdní a zlí, je osvětit je.“⁴⁹ Přitom je důležitá práce kritiky: Je nutné lidem ukázat omyly, jakých se lidstvo dopustilo, aby se poučili.

Přitom rozum, který je pro tuto práci nutný, je božím darem: „Bůh nám dal princip obecného rozumu, stejně jako dal peří ptákům a srst medvědům, a tento princip je tak trvalý, že přetrvává vzdor všem vášním, které proti němu bojují, vzdor všem tyranům, kteří jej chtějí utopit v krvi, vzdor podvodníkům, kteří ho chtějí zničit v pověře.“⁵⁰ Rozum je tedy podstatnou schopností člověka, ale je mu zároveň dán jen obecně, jen jako jakýsi potenciál, a lze ho i zneužít. To je příklad použití konsenzu jako kritéria pravdy. Voltaire uvádí, že toto kritérium bylo použito ve středověku i za renesance, např. k ospravedlnění víry v magii nebo k pokusům o odmítnutí Koperníkovy teorie.⁵¹

Pokud jde o jeho dobu, je Voltaire optimističtější. Uvádí, že už asi padesát let se mezi lidmi rozšiřuje rozum, který náboženským válkám brání. Spojuje tento proces zejména s událostmi v Anglii (*Filozofické listy*, 1734) a s Francií doby Ludvíka XIV. V té době se rodilo kritické myšlení. Došlo k zákazu čarodějnických procesů, objevil se Bayle, jehož boje proti pověře si Voltaire velmi cení. Filozofické myšlení se dostalo téměř do všech stavů – nikoli ale do prostého lidu – a přispělo k upevnění panovníkových práv: Zmizely hádky a interdikty. Voltaire obrací Platónovu myšlenku: „Jestliže se říkalo, že národy by byly šťastné, kdyby měly za krále filozofy, je velmi pravdivé, řekneme-li, že králové jsou šťastnější, mají-li mezi svými poddanými hodně filozofů.“⁵²

Zatímco v *Eseji o mravech* Voltaire spíše ukazuje význam kritického rozumu pro budování společnosti, v *Pojednání o metafyzice* se objevil pragmatický smysl rozumu. Voltaire tady poukazuje na to, že zločinec je za svůj čin potrestán vždy. Kromě trestu, který mu udělí soud, trpí i jeho pýcha zraněná pohrdáním, které lidé usvědčenému zločinci projevují – a pokud usvědčen není, je přiměřeným trestem strach, že chycen, usvědčen a odsouzen bude. Tento strach je brzdou v páchání zločinů, protože „každý rozumný člověk soudí, že je zjevně v jeho zájmu být počestným“.⁵³

Při zkoumání Voltairových názorů na náboženství jsme nakonec nutně došli k jeho pojetí rozumu, protože rozum je právě to, co se podílí na odstraňování pověr a náboženských sporů na jedné straně a na odhalování a konstrukci deismu na druhé straně. Deismus jako náboženství, i když je spojen především s mravními city, je svým způsobem spjat s rozumem a bez kritické práce rozumu by k němu

49 *Tamtéž*, II, s. 931.

50 *Tamtéž*, I, s. 27.

51 *Tamtéž*, s. 126.

52 Voltaire, *Vláda Karola XII. Storočie Ludovíta XIV...*, s. 394.

53 Voltaire, *Philosophie (Extraits)...*, s. 178.

asi nebylo možné dojít. I zde se ukazuje, jak jsou všechny stránky Voltairových filozofických názorů propojeny.

VOLTAIRE'S CONCEPT OF RELIGION

Voltaire criticized clericalism and religion. Not religion *per se*, but its superstitious forms. He found those in nearly all religions known to him (except for Chinese religion). Christianity became the focus of his interest. However, even the worst religion was, according to Voltaire, better than atheism, accompanied by a loss of the sense of moral value. Voltaire tried to design a new form of religion – deism. It meant respect for the supreme being, which is in its totality beyond human comprehension. We know, though, that the supreme being provided nature with eternal laws and us with reason and moral sense, which are necessary requirements for the existence of cohesive society.

